
M. PÉREZ SALDANYA/V. SALVADOR

**FRASEOLOGIA DE L'ENCARA
I PROCESSOS
DE GRAMATICALITZACIÓ***

0. INTRODUCCIÓ

L'interès que sovint han suscitat les unitats fraseològiques s'ha vist incrementat recentment gràcies als plantejaments de la lingüística cognitiva, fonamentalment en les direccions següents: a) conveniència d'analitzar construccions gramaticals que no sempre s'ajusten a les regles d'estructura sintagmàtica ni a l'anàlisi composicional del significat; b) evidència que aquestes unitats són, en bona mida, idiomatismes que caracteritzen la configuració d'una llengua, en la línia explicativa de les hipòtesis Sapir/Whorf renovellades; c) importància dels mecanismes metafòrics i metonímics i de les característiques pragmàtiques i discursives de les unitats fraseològiques; d) relació de la idiomàtica d'aquestes expressions amb l'estudi diacrònic i sincrònic de la llengua i, més en concret, amb la consideració pancrònica dels processos de gramaticalització.

Dins d'aquest marc teòric centrarem l'estudi dels diferents valors de l'adverbi *encara* i de les construccions fraseològiques en què s'integra. En l'organització del material objecte d'estudi, seguirem algunes hipòtesis desenvolupades pels estudis sobre la gramaticalització. Cal dir, tanmateix, que aquest és un camp de recerca vast i en ple procés de desenvolupament durant els darrers anys, en què la tradició d'aquests estudis, que es remunta pel cap baix a Meillet, ha experimentat la incidència de noves perspectives teòriques i l'aportació de nombroses evidències procedents de llengües molt diferents.

(*) Aquest treball ha estat realitzat dins el projecte d'investigació de la DGICYT PS91-0134. Agraïm al professor Joaquim Rafel les facilitats donades per a la consulta de les concordançes del *Tirant lo Blanc* realitzades a la Universitat de Barcelona.

D'una manera molt sintètica, podem dir que el concepte de gramaticalització remet a processos pels quals certes unitats lèxiques i construccions més o menys rutinitzades adquireixen determinades funcions gramaticals i les transformen progressivament. Aquests processos –que es poden observar diacrònicament i contrastivament, però també en un mateix estadi sincrònic d'una llengua donada– no són abruptes ni lineals i sovint permeten la coexistència d'una pluralitat de funcions, no sempre fàcil de delimitar amb precisió, per a unes mateixes formes. Alguns dels mecanismes que incideixen més en aquests processos són la metaforització (usualment projeccions des d'allò més concret i immediat fins a categories més abstractes), la metonímia en sentit ampli (incloent-hi el·lipsis i adherències contextuais) i la convencionalització de certes implicacions conversacionals (que fixen com a elements estructurals dins la llengua determinats valors d'informativitat o de pertinència comunicativa dependents del context). Finalment es pot afegir que les unitats fraseològiques, quan porten associats valors pragmàtics convencionalitzats, són bons exemples d'aquests processos en la mesura que fixen determinades funcions discursives com a estructures gramaticalitzades.¹

Dins aquesta línia de recerca, hi ha dues perspectives –no sempre fàcils de conjuminar adequadament– que resulten particularment productives per al tractament del tema que ens hem proposat. D'un costat, la hipòtesi –elaborada progressivament durant la darrera dècada per E. C. Traugott– d'una tendència a la unidireccionalitat dels processos en el sentit d'una «subjectivització» creixent. De l'altre, la proposta de P. J. Hopper, que contempla aquests fets des d'una perspectiva més discursiva que no pas estrictament lèxica o oracional i que focalitza l'atenció en la conversió de certes estratègies discursives en estructures amb funció gramatical.

Començarem per la hipòtesi de Traugott (1980), d'acord amb la qual la gramaticalització i, en general, els canvis funcionals solen estar sotmesos a un procés de subjectivització. Seguint la terminologia de Halliday utilitzada per aquesta autora, el procés de subjectivització es pot caracteritzar com el canvi experimentat per un determinat element lèxic que té originàriament funcions proposicionals i ideacionals, que assoleix més tard funcions textuais i que acaba, finalment, assumint funcions expressives i interpersonal:

(1) nivell proposicional o ideacional > nivell textual > nivell interpersonal o expressiu

En successives versions de la seva teoria, (Traugott, 1989, 1990; Traugott & König, 1991) l'autora esmentada matisa aquesta proposta i enuncia tres tendències, enteses com a regles preferencials, que no operen necessàriament en el sentit de constituir una seqüència triple però que configuren –cada una o en diverses combinacions que respecten l'ordre proposat– la direccionalitat dels processos de gramaticalització:

(1) Vegeu, per a aquest darrer punt i per a una consideració global de la fraseologia, l'article de V. Salvador «De la fraseologia a la lingüística aplicada» en aquest mateix número.

- 1) Dels significats basats en la situació del món exterior descrit als significats basats en la percepció cognitiva interior: per exemple, la percepció de l'espai és menys interioritzada que la del temps, i per això molts termes de referència temporal parteixen de referències espacials.
- 2) Dels significats que parteixen de la situació descrita (externa o interna) als que es basen en la situació textual: unitats significatives referencials o perceptuals que passen a adquirir un valor metadiscursiu i/o una funció com a estructuradors del text.
- 3) Tendència progressiva (sovint a partir de significats textuais) cap a l'expressió de l'actitud subjectiva del parlant o el seu estat de coneixement respecte a la situació: modalització de l'enunciat, expressió d'expectatives o contraexpectatives, valoracions, etc.

(2) Cal dir, tanmateix, que Heine *et alii* (1991) fan una interessant crítica als plantejaments de Traugott: la seva restricció de la funció interpersonal a la funció estrictament expressiva, ço és, d'expressió de l'actitud de l'emissor. Ben mirat, des d'una perspectiva radicalment interaccional, i sobretot quan es treballa amb el discurs conversacional, la posició de Traugott sembla excessivament limitada, ja que les funcions interpersonals d'un text haurien d'incloure el joc interactiu amb els coneixements i les actituds dels interlocutors (o de l'evocació implícita que el parlant en fa, com a imatge del destinatari ideal) i del propòsit de modificar, en el procés comunicatiu, aquests coneixements i actituds. Òbviament, es tracta, per part de Traugott, d'establir un reduccionisme metodològicament útil, o bé d'una inèrcia limitadora de l'horitzó epistemològic. Convé, en tot cas, deixar-ne constància.

(3) Ara bé, Heine *et alii* (1991) no s'estan de puntualitzar el fet que no tots els fenòmens de gramaticalització tenen un origen discursiu, però no per això deixen de considerar en alguns apartats del seu llibre la perspectiva de Hopper.

Així per exemple, *encara*, si bé no parteix d'una significació espacial com seria el cas d'altres unitats de sentit temporal com són *rere*, *tan bon punt* o l'espanyol *luego* (<LOCO), *palesa*, com *veurem*, valors aspectuals més interioritzats (tendència 1) i fins i tot pot assolir, per aplicació simultània de la tendència 3, valors clarament modalitzadors o purament concessius (*encara així*). Es tracta generalment de desplaçaments metonímics i de projeccions metafòriques realitzades des d'un domini més concret i exterior a un domini més abstracte i subjectiu. D'altra banda, la tendència 2 també troba aplicació en el cas d'*encara*, que, sovint precedit d'una conjunció coordinant (vegeu la construcció: SN_{n-1} i *encara* SN_n), pot contribuir a l'organització de la cadena textual. Una de les hipòtesis d'aquest paper sobre l'evolució diacrònica dels valors d'*encara* serà, a més, la possibilitat de concatenar la tendència 2 amb la 3. Hi tornarem més endavant.²

Pel que fa a la proposta de Hopper (1987, 1991, entre altres), s'insereix en la línia de Givón, en el sentit que la gramàtica actual d'una llengua procedeix de la pragmàtica discursiva d'antany, tal com la morfologia d'avui va ser abans sintaxi. Amb el desenvolupament d'aquesta perspectiva, Hopper ha volgut esmenar (o, potser seria millor, complementar) unes altres visions dels processos de gramaticalització que es limitaven a la consideració del pas de certes unitats lèxiques a unitats gramaticals o a canvis de tipus morfosintàctic. Al capdavant, la perspectiva de Hopper sembla més comprensiva, ja que pot incloure perfectament les anteriors, a condició que les unitats lèxiques o les sintàctiques es contemplin en el si del marc discursiu i dels contextos on desenvolupen determinades funcions (Hopper & Traugott, 1993: 81).

Això comporta una consideració de les estratègies comunicatives o retòriques que, per un procés «emergent» d'estructuració més refinada, passen a fixar-se com a procediments gramaticals. La gramàtica és vista, així, com un moviment continu d'emergència—en diríem de promoció—cap a un nivell més estructurat, per convencionalització de certes estratègies sovintejades en la construcció del discurs.³ O, dit d'una

altra manera: un vast procés de rutinització que fixa els procediments comunicatius com a estructures. En algun sentit no gens menyspreable, la gramàtica esdevé, d'aquesta manera, pura gramaticalització. I la fraseologia, si bé es mira, és una forma de congelació o «empaquetament» de combinacions sintagmàtiques, que sovint operen amb funcions d'organització gramatical i pragmàtica del discurs. Tractarem de mostrar, al llarg d'aquest paper, que alguns usos discursius d'*encara* i de la fraseologia corresponent poden ser l'origen històric de determinades funcions gramaticals actuals del connector *encara que*.

Ara, per tal d'analitzar els diferents usos de l'adverbi i de la fraseologia en què aquest s'integra, ens centrarem en primer lloc en el valor tempo-aspectual de l'adverbi. Un cop delimitat aquest valor, procurarem de justificar uns altres usos més gramaticals per referència al marc teòric suau esbossat i a d'altres treballs de recerca realitzats des de l'àmbit de la lingüística cognitiva, com és l'estudi dels operadors escalars.

1. L'ENCARA TEMPO-ASPECTUAL

La funció tempo-aspectual de l'adverbi *encara*, o dels termes equivalents en altres llengües, ha estat analitzada des de dues perspectives teòriques diferents.⁴ D'una banda, hi ha descripcions com ara les de König (1977), Nef (1981) o Espinal (1984), on els valors bàsics de l'adverbi es caracteritzen a partir de nocions purament tempo-aspectuals i quantificacionals. D'una altra, hi ha aproximacions com les de Martin (1980), Vet (1880: 150 i ss.) o Heine *et alii* (1991: 192 i ss.) que, a més de les nocions tempo-aspectuals, n'introdueixen d'altres relacionades amb els mons possibles o amb el conjunt d'expectatives dels participants de l'enunciació.

Les aproximacions tempo-aspectuals es basen en la idea que aquests adverbis duen associada informació semàntica de dos tipus: un de caràcter assertiu, relacionat amb l'interval temporal de l'enunciat, i un altre de caràcter implicatiu, relacionat amb un interval immediatament anterior al de l'enunciat.⁵ Aquestes idees es poden exemplificar a partir de l'oració (2).

(2) En Lluís *encara* es troba malament

En aquesta oració, s'assevera que en l'interval denotat pel temps verbal –el de l'acte de parla: t_0 – 'En Lluís es troba malament'; així mateix, s'implica que en un interval immediatament anterior a aquest $-t_{-1}$ – 'en Lluís es trobava malament'. Esquemàticament:

(3) En Lluís *encara* es troba malament
assevera: en t_0 (trobar-se-malament (en Lluís))
implica: en t_{-1} (trobar-se-malament (en Lluís))⁶

(4) En aquest treball ens ocuparem únicament de delimitar el valor semàntic que l'adverbi aporta a l'oració. No ens centrarem, per tant, en les propietats sintàctiques ni en les restriccions de selecció exercides per l'adverbi. Sobre aquest tema ens limitarem a assenyalar que l'adverbi és un modificador del SV que exigeix un SV que denoti un esdeveniment duratiu i alterable, com demostra l'anomalia de certes oracions del tipus **Encara cau un bac* o **Encara és mort*. Per a una anàlisi més detallada d'aquests temes *vid.* Espinal (1984).

(5) Alguns autors, però, parlen de pressuposició. Concretament, Horn (1969), König (1977) i Bosque (1980), entre d'altres, consideren que aquest tipus d'adverbis estableixen una pressuposició semàntica. Cal tenir en compte, però, que el concepte té un caràcter més fort que el que es pot aplicar en aquests casos. Ben mirat, la pressuposició correspon, en sentit estricte, a la part del significat oracional que no es veu afectada pel fet de convertir en interrogativa o en negativa tota l'oració; el sentit d'*encara*, en canvi, sí que pot variar essencialment per l'acció de l'operador negatiu sobre el conjunt oracional.

(6) Fem servir aquesta formalització no molt acurada per tal com es tracta d'un tema tangencial en aquest treball. Una formalització més estricta del valor implicat seria: $\exists t' (t' < t_0 \ \& \ \exists t'' (t' \leq t'' \leq t_0 \ \rightarrow (en \ t'' \text{ (trobar-se-malament (en Lluís))})))$. Això és: 'hi ha almenys algun temps t' , tal que t' és anterior al temps de l'enunciació t_0 i per a tot temps t'' , si t'' és posterior o igual a t' i anterior o igual a t_0 , aleshores en aquest t'' en Lluís es troba malament'.

Una caracterització com aquesta resulta adequada per tal d'explicitar les propietats tempo-aspectuals de l'adverbi *encara* i les condicions de veritat que requereixen les oracions amb aquest tipus d'adverbi: l'adverbi modifica sintagmes verbals que denoten esdeveniments duratius i alterables i incideix sobre la durada corresponent. Aquesta caracterització, tanmateix, ens diu ben poca cosa sobre la facilitat que té aquest tipus d'adverbi per assolir valors no estrictament temporals en llengües ben diferents. Una caracterització que pretengui justificar tots els contextos d'aparició d'*encara* ha de tenir en compte que en els usos tempo-aspectuals de l'adverbi no només intervenen nocions relacionades amb intervals temporal sinó també nocions relacionades amb mons possibles i, concretament, amb el món configurat pel conjunt d'expectatives que l'emissor preveia per al temps de l'enunciat. Des d'aquesta perspectiva, una oració com ara (2), a més de la informació semàntica esquematitzada a (3), assenjala que l'emissor hauria esperat que en Lluís hagués deixat d'estar malament en el moment de l'enunciat. Dit amb unes altres paraules: si (4a) dona compte de la informació semàntica i de les condicions veritatives associades amb les oracions amb l'adverbi *encara*, (4b), d'altra banda, recull la implicació pragmàtica que també s'hi associa:

- (4) a. en t_{n-1} (p) & en t_n (p)
 b. en t_{n-1} (p) & en t_n (normalment (no (p)))

El que ens interessa remarcar és el fet que l'adverbi *encara* estableix una comparació –i un clar contrast– entre allò que realment s'esdevé (allò que s'assevera per al temps de l'enunciat) i allò que hom hauria esperat que s'esdevingués (allò que s'implica per al temps de l'enunciat). Heine *et alii* (1991: 192 i ss.) utilitzen l'expressió *marcadors contraexpectatius* (*counterexpectation markers*) per delimitar la classe d'elements que, com *encara*, serveixen per referir-se a aquelles situacions que es desvien de les normes comunament acceptades o del món d'expectatives previstes per l'emissor.⁷ Aquest valor contraexpectatiu és, de fet, el que apareix clarament emfasitzat en la locució *encara ara*, que denota que una cosa continua produint un determinat efecte malgrat el temps transcorregut des que tingué lloc:

- (5) Encara ara li sap greu

2. EXTENSIONS METAFÒRIQUES

Com hem apuntat més amunt, en aquest treball partirem de la hipòtesi que aquest valor contraexpectatiu és el que explica les diferents extensions semàntiques que ha experimentat l'adverbi *encara* i, en última instància, el que pot justificar el valor de la majoria de les construccions fraseològiques en què s'insereix. De manera general,

(7) Aquesta classe semàntica, de més a més, estaria integrada per element com ara *massa*, *només*, *tanmateix*, *ja*, l'adverbi negatiu *pas*, etc.

podem afirmar que aquestes extensions estan íntimament relacionades amb mecanismes metafòrics i metonímics. En aquest sentit, els treballs de Lakoff i Johnson (1980), Lakoff (1987) i Heine *et alii* (1991), entre d'altres, han mostrat clarament que els procediments metafòrics, lluny de ser simples recursos estètico-literaris, constitueixen un dels pilars de la nostra concepció i estructuració del món i, més encara, es troben a la base de molts processos de gramaticalització. Aquests processos, concretament, es poden caracteritzar com a canvis metafòrics (o metonímics) mitjançant els quals un element lèxic assoleix un significat més abstracte (menys lèxic i més gramatical), això és, com a canvis que projecten determinats aspectes topològics i generals de l'estructura semàntica de l'element lèxic des d'un determinat domini cognitiu (el *domini font*) a un altre de més abstracte (el *domini meta*).⁸

Pel que fa concretament a l'adverbi *encara*, partirem de la hipòtesi que els seus diferents usos es justifiquen en projectar un valor contraexpectatiu com l'esquematitzat a (4), des del domini de les relacions tempo-aspectuals a dominis més abstractes com són el de les relacions discursives, el de la concessivitat o el de les avaluacions subjectives.

Una anàlisi del canvi metafòric com l'esbossada suara podria suggerir que aquest tipus de processos de gramaticalització i d'extensió semàntica es produeixen de manera catastròfica i no d'una manera progressiva i lineal. Res més allunyat de la realitat. De manera general, tot procés d'extensió semàntica des d'un significat A fins a un significat B pressuposa normalment un estadi intermedi en el qual l'element lèxic manté com a valor bàsic el significat A però comença a desenvolupar en determinats contextos discursius el valor derivat B, que mitjançant un procés de convencionalització acabarà independitzant-se, tot mantenint sovint en altres contextos el seu sentit originari i provocant, així, fenòmens de polisèmia:

$$(6) A > A(\rightarrow B) > B$$

3. EL VALOR CONCESSIU D'ENCARA

Per tal d'exemplificar aquests processos de canvi semàntic ens centrarem en el valor concessiu que pot ser expressat o bé per l'adverbi tot sol (e. g. 7a) o bé per la locució conjuntiva formada a partir de l'adverbi (e. g. 7b):

- (7) a. Tan pobres com són i encara m'han fet un regal!
b. Encara que són molt pobres, m'han fet un regal

En primer lloc, convé recordar que aquests usos comporten un procés de subjectivització que mena a significats més interioritzats, a funcions d'organització textual (o interoracional) i a l'expressió d'actituds avaluatives per part de l'emissor. És ben

(8) De tota manera, el grau d'incidència de la metaforització en els processos de gramaticalització és un tema força debatut. Així, per exemple, per a Traugott i Köning (1991: 190), el recurs a la metàfora és més operatiu en l'explicació de canvis relacionats amb el temps, el mode o el cas, mentre que l'explicació de la gramaticalització de moltes connectives, com ara les concessives, és més eficaç a partir de conceptes com el de «emfasització (o consolidació, o marcació) de la informativitat» (*strengthening of informativeness*), en tant que convencionalització d'implicatures o implicacions conversacionals. Els autors citats (*ibid.*: 210) assimilen aquest concepte al camp de la metonímia en sentit ampli, però tampoc no neguen radicalment la interferència de mecanismes metafòrics (*ibid.*: 213.) D'altra banda, cal dir que sovint es parteix d'una concepció massa restringida de la metàfora, que no té en compte la projecció cognitiva de l'estructura d'un esquema conceptual (*image-schema*), o la consideració de metaforitzacions gramaticals i de metàfores categorials. Heine *et alii* (1991) manifesten una postura més eclèctica pel que fa a la relació entre metàfora i metonímia, i posen en circulació el terme «metàfora emergent» (*emerging metaphor*), que pot ser motivada pragmàticament i vinculada a procediments d'inferència per implicació, que altres autors, com hem vist, tendeixen a associar amb la metonímia. Sigui com sigui, i tot aparcent ara aquest debat teòric, nosaltres parlarem de metaforització (metàfora, extensions metafòriques, projeccions d'un domini a un altre) en un sentit molt ampli, ja que la referència a aquesta noció ens permet caracteritzar millor l'associació cognitiva que els

parlants estableixen entre els diversos significats i usos de l'*encara* i dels seus compostos fraseològics.

(9) La complexitat de les relacions expressades en aquestes oracions justifica algunes de les propietats de les oracions i els nexes concessius. Comptat i debatut, aquesta complexitat explica que, ontogenèticament, els nexes i les relacions concessives s'adquireixin més tard que no els altres nexes i relacions de subordinació, i que, històricament, apareguin també tardanament en les llengües i exigeixin, en general, una certa tradició d'escriptura argumentativa. Aquest desenvolupament tardà, de més a més, fa que els nexes concessius tinguin una etimologia bastant transparent i que, en general, sigui relativament fàcil delimitar les fonts històriques i l'evolució d'aquests nexes.

(10) Un exemple clar d'aquest ús nocional dels conceptes temporals ens el forneix la locució temporal *després que*, utilitzada amb valor concessiu en una oració com ara *Després que li ho vam demanar tantes vegades, no ens va fer ni cas*. En aquesta oració, la successivitat dels dos esdeveniments relacionats per la locució *després que* és reinterpretada metafòricament com a relació causal; la negació de l'oració principal, d'altra banda, assenyalava la manca d'eficàcia –el valor concessiu– d'aquesta relació causal.

conegut el fet que aquestes oracions expressen relacions semàntiques complexes: com a mínim, relacions semàntiques més complexes que les de la resta d'oracions subordinades. Fet i fet, les oracions causals, les consecutives, les condicionals i les finals estableixen relacions directes de causa a efecte: d'una causa real a un efecte real (les causals), d'un efecte real –que és el que es destaca– a una causa real (les consecutives), d'una causa possible a un efecte possible (les condicionals), d'una causa real a un efecte possible (les finals). Les concessives es caracteritzen perquè estableixen relacions que van d'una tesi realçada (pel connector) a una antítesi, o, si es vol, d'una causa real o possible però ineficaç a un efecte contrari al que, en principi, hom podria preveure. La diferència entre concessives i adversatives estaria, així, en el membre destacat o realçat pel connector en el marc d'una relació antitètica (Cuenca 1992-93: 208-209). L'organització del sistema de forces establert entre tesis i antítesis es fa, doncs, d'una manera que comporta l'expressió d'una avaluació personal dels continguts enunciats.

Retornant a les oracions de (7), és evident que entre 'ser molt pobre' i 'no fer regals' s'estableix una relació causal comunament acceptada que, de manera general, es pot formular com segueix: 'Si algú és molt pobre, normalment no pot fer regals'. Les oracions de (7) neguen, per tant, aquesta relació normal de causalitat o, millor, estableixen un contrast entre el que s'assevera, entre el que realment s'esdevé en el món real, i allò que hom esperaria que s'esdevingués, allò que constitueix la norma comunament acceptada. Dit amb unes altres paraules: en aquests contextos concessius s'assevera el contingut de les oracions p i q i, alhora, s'estableix subjectivament una clara contradicció amb la norma general representada per (8), segons la qual p normalment comporta la negació de q.⁹

(8) Si p, normalment no q

Arribats en aquest punt, el paral·lelisme entre el valor concessiu i el valor temporal d'*encara* resulta del tot evident: en tots dos casos s'estableix una contradicció entre el que s'assevera i el que hom esperaria que s'esdevingués; un contrast que en un cas té a veure amb relacions de causalitat i en l'altre amb relacions temporals.

El tipus de canvi metafòric que reinterpreta el valor tempo-aspectual en un sentit concessiu és el que podem anomenar metàfora *temps-a-noció* i, més concretament, metàfora *temps-a-causa*. Com és sabut, aquest tipus de procés metafòric es caracteritza pel fet de reinterpretar els conceptes temporals d'*abans* i de *després* propis del significat bàsic de l'adverbi *encara* com a conceptes nocionals del tipus *causa* i *efecte*. L'íntima relació entre els conceptes temporal i nocional resulta ben evident si pensem que tota causa se situa temporalment en l'àmbit de l'anterioritat –de l'*abans*–, i tot efecte, en l'àmbit de la posterioritat –del *després*–. No és estrany, doncs, que les nocions temporals d'*abans* i *després* puguin ser utilitzades per delimitar les nocions més abstractes de causa i efecte.¹⁰

Pel que fa concretament a l'adverbi *encara* amb sentit concessiu i a la locució *encara que*, el procés metafòric consisteix a traslladar la relació contraexpectativa entre intervals a l'àmbit de les relacions causals entre proposicions. Com s'ha assenyalat suara aquesta trasllació no és brusca ni catastròfica sinó lineal i progressiva. És per això que, per explicar la gènesi del valor concessiu i la formació de la locució *encara que* es pot postular, d'una manera esquemàtica i idealitzada, hipotètica si es vol, el següent itinerari cognitiu:¹¹

- 1) L'adverbi té un valor tempo-aspectual.
- 2) L'adverbi, en determinats contextos discursius, assumeix, juntament amb el valor tempo-aspectual, un valor secundari de caràcter concessiu.
- 3) El valor concessiu s'independitza progressivament del valor tempo-aspectual, mitjançant un procés de rutinització i convencionalització, fins arribar a la gramaticalització; aquest nou valor permet que l'adverbi s'utilitzi en contextos on no podia aparèixer quan tenia un valor exclusivament tempo-aspectual.
- 4) A partir de l'adverbi amb valor concessiu es forma la locució concessiva *encara que*.

El segon estadi es pot exemplificar a partir d'una oració com ara (9a).

(9) a. Va sopar ben sopat i *encara* tenia gana

En aquest cas, l'adverbi és combina amb un sintagma verbal que denota un esdeveniment duratiu i té un valor clarament tempo-aspectual: indica que algú que tenia gana abans de sopar continuava tenint gana després. El context de coordinació en què es troba l'adverbi i, concretament, la relació concessiva establerta entre les dues oracions coordinades permet, però, que l'adverbi assoleixi, juntament amb el valor temporal bàsic, un cert matís de concessivitat, com ho demostra la proximitat semàntica que existeix entre aquesta oració coordinada i l'oració concessiva (9b).

(9) b. *Encara que* va sopar ben sopat, tenia gana

En l'estadi següent, es produeix el que Dahl (1985: 11), entre d'altres, anomena «convencionalització d'una implicació conversacional». D'acord amb aquesta convencionalització gramaticalitzadora, el valor concessiu, que en l'estadi anterior era un simple matís implicat per determinats contextos discursius, s'independitza progressivament del valor originari i esdevé convencional, fins al punt de produir un fenomen de polisèmia pel fet de coexistir amb l'*encara* de sentit temporal. En general, hom pot considerar que aquest procés de convencionalització ja s'ha acomplert totalment quan és possible utilitzar l'adverbi en contextos sintàctico-semàntics on no podia aparèixer quan tenia un valor exclusivament temporal. És ben conegut el fet que l'*encara* tem-

(11) En aquest punt seguim, bàsicament, l'anàlisi proposada per Traugott i König (1991).

poral exigeix SVs duratius i alterables, com ja hem vist (*vid.* nota 4.) En aquest sentit, es pot afirmar que *encara* ja té un valor concessiu quan comença a documentar-se en oracions amb SVs no duratius com ara:

(10) Tan pobres com són i *encara* m'han fet un regal! (= 7a)

L'últim estadi consisteix a formar la locució concessiva *encara que* a partir del valor concessiu que ja ha assolit l'adverbi. En aquest cas, la proposició subordinada remet a la tesi –la causa ineficaç–, mentre que la proposició principal s'identifica amb l'antítesi –l'efecte contrari a l'esperat– i aporta la informació oracional bàsica:

(11) *Encara que* són molt pobres, m'han fet un regal (= 7b)

Fins aquí hem assajat una explicació del valor concessiu d'*encara* com a procés d'extensió semàntica que, tot partint d'una unitat lèxica amb sentit tempo-aspectual, assoleix valors més subjectius i semànticament més complexos, que culminen en el fraseologisme gramatical *encara que*. Hem defensat la importància dels mecanismes metafòrics (en sentit ampli) en aquesta evolució, malgrat que alguns teòrics de la gramaticalització pensen que aquest procediment és més idoni per explicar processos relacionats amb valors temporals i modals que no pas els processos seguits per connectors concessius. Bàsicament, amb tot, la nostra proposta s'ajusta al procés de subjectificació assenyalat per Traugott. En efecte, la primera de les tendències enunciades per aquesta autora (del món exterior al món interior) s'exemplifica en aquest procés. D'altra banda, *encara que* palesa un valor d'organitzador textual en tant que connector interproposicional, però també un valor expressiu, ja que manifesta l'actitud subjectiva del parlant, per mitjà de l'escenificació d'un joc de tesis i antítesis amb una actitud valorativa.

Ara bé, caldria aprofundir en aquesta línia explicativa tot explorant l'aplicabilitat de la segona tendència (del món interior al text) i la tercera (del text, o d'altres situacions, cap a la subjectivitat expressiva) d'una manera concatenada, com veurem més endavant. L'intent exigeix, en suport de les nostres hipòtesis, l'aportació d'algunes dades empíriques de la història del català sobre l'ús d'un *encara* intermedi, amb valor d'organitzador de la seqüència discursiva. D'altra banda, aquest itinerari de recerca ens permetrà connectar més directament amb la perspectiva discursiva de la gramaticalització.

4. LA MARCACIÓ DISCURSIVA

Deixant de banda l'*encara* concessiu, considerarem ara uns altres usos que palesen un valor clarament metadiscursiu i de marcadore de coherència textual. El pas des del

domini tempo-aspectual al domini de les relacions textuais que aquests nous usos pressuposen està íntimament relacionat amb la distinció entre els membres del parell opositiu *de re* i *de dicto*, que té una llarga tradició, tant en els estudis lingüístics com en els filosòfics. Recentment s'ha tornat a plantejar, en diversos treballs, la diferència entre la representació lingüística del domini de la realitat i la del mateix llenguatge, amb resultats força esclaridors per a l'explicació de diversos mecanismes del discurs lingüístic codificats gramaticalment.¹² En el cas d'*encara*, el significat tempo-aspectual del terme es pot projectar fàcilment des del domini de les relacions tempo-aspectual (domini *de re*) cap al domini del discurs (domini *de dicto*), amb una assimilació de la seqüencialitat discursiva i la successivitat temporal. En documents antics catalans trobem un *encara* que presenta el pur valor d'il·latiu o de «marcador d'integració lineal» que pauta la progressió enumerativa del discurs, i que, si en l'exemple (13a) remet a la temporalitat del discurs reportat d'un personatge, en els altres casos es refereix clarament a la seqüencialitat mateixa del discurs de l'emissor:

- (13) a. Encara dix mes Maria Poca (...) Encara diren mes –que pocs albergs avie en Gosal que no.i tingesen. Encara dix Maria Poca que la vespra de Sen Valenti que veé X homes (Document de 1250, DOC: 34)
 b. Encara, que el senyor Rey los dou redre los moros de Serra qui foren preses en Morvedre per raó de peynnora. Encara, que.l senyor Rey assegura... (Document de 1276, DOC: 56)
 c. Dich, encara, 'vénen corrupcions' contra lo primer e.l segon grau dels vivents (...). Dich, encara, 'e morts sobtanes' (...) Veem encara que si una malgrana ho poma se podrix en una part.... (AGRA: 53)

El mateix valor es registra també en la llengua actual:

- (14) a. Més encara: ¿quantes «cartas al Director» no han estat escrites perquè els possibles corresponsals ja creien que estaven destinades a la paperera? (ND: 53)
 b. O ni l'un ni l'altre no justifiquen res. O –encara– res no admet justificació (CPI: 99)

Aquest ús d'*encara* s'associa a la progressió del fil discursiu, sovint acompanyat d'algun verb *dicendi*, i d'algun quantitatiu com ara *més*.¹³ El seu sentit és equivalent a 'també', 'una altra cosa', 'a més', i senyalitza una progressió textual paratàctica i enumerativa. Aquest valor discursiu es pot justificar fàcilment com una metàfora del tipus *temps-a-discurs*, segons la qual la relació entre intervals pròpia de l'*encara* tempo-aspectual es projecta sobre l'àmbit de les relacions discursives i es reinterpreta amb un valor de connexió entre elements o fets enumerats (dos o més). En aquesta relació discursiva, d'altra banda, es manté el valor de contraexpectativitat per tal com l'element modificat per l'adverbi (normalment l'últim de la sèrie) és interpretat com una unitat

(12) En són dos exemples particularment il·lustratius: Frajzyngier (1991) i Schiffrin (1992).

(13) A vegades s'acosta al valor del francès *encore* com a simple quantitatiu: 'més'.

afegida i poc justificable a partir de les expectatives creades pel discurs previ: diríem que el discurs mateix anuncia així la seva continuació més enllà de l'expectativa que l'enumeració sigui conclusa. De manera semblant al que passa amb el valor tempoaspectual, en aquests usos metadiscursius es pot diferenciar també un valor semàntic relacionat amb condicions veritatives (15a) i un altre de pragmàtic relacionat més aviat amb implicacions conversacionals (15b):

- (15) a. (...) X_{n-1} & Y_n
 b. normalment ((...) X_{n-1})

Tenint en compte aquestes consideracions, no és estrany que la unitat modificada per l'adverbi *encara*, identificada amb l'últim element de la sèrie i carregada d'aquest valor contraexpectatiu, tendeixi a aparèixer clarament emfasitzada, ço és, rematitzada. La mateixa situació es pot constatar fàcilment en els exemples següents del *Tirant*:

- (16) a. ¡lleó famejant volria que li menjàs los ulls e la cara e encara tota la presona! (TIR: 761)
 b. ni mereixedor d'ésser-vos marit ni encara servidor (TIR: 1176)
 c. e en aquell cas pensà perdre tots los béns que natura atorgats li havia, e encara los de fortuna (TIR: 727)
 d. tant per sobres d'alegria, com encara per lo record de tanta pèrdua com havia feta (TIR: 1094)
 e. e no solament en Contestinoble, mas encara fins al cap del món (TIR: 1040)

D'alguna manera, *encara* tendeix, en aquests contextos, a funcionar com a marcadors de completesa. Si això ja és palès a (16a, 16b i 16c), podem observar que a (16d i 16e) es tracta d'estructures binàries més travades sintàcticament: de caire comparativo-distributiu en el primer cas i adversatiu en el segon. Així, en efecte, *encara* marca específicament el terme més remàtic d'estructures binàries, tant en el cas de (16d)¹⁴ com en el de (16e), on la mateixa estructura de l'adversativitat comporta ja la rematicitat del segon terme, que ve a completar el primer membre, assenyalat com a insuficient (*no solament*). No és gaire diferent el valor de *però encara* a l'exemple següent:¹⁵

- (17) a. Però encara: una mateixa cosa, dita per una mateixa persona en moments distints, ja no és la mateixa (CPI: 33)
 b. Però, encara, per a Galileu, la seva pròpia vida havia de valer *més* que qualsevol veritat (CPI: 53)

Acabem de veure que *encara* (i algunes de les seves combinacions fraseològiques) funciona en certs contextos com a marcadors de rematicitat que contribueix a

(14) Vegeu Salvador (en premsa): la construcció enumerativa tant SN_1 com SN_2 generària, en principi, una estructura bitemàtica, que resulta polaritzada per l'aparició d'*encara*.

(15) En aquests exemples, el *però* inicial és clarament dialògic: no s'integra en una estructura oracional adversativa sinó que expressa un contrast, com tantes vegades s'esdevé en la successió de torns conversacionals, amb un acte de parla anterior o amb una presumpta expectativa de l'interlocutor (en aquest cas, del destinatari modelitzat per l'assagista).

l'organització de la progressió textual. L'origen d'aquesta funció es remunta a un valor metadiscursiu que assoleix en la llengua antiga com a pauta recurrent de la seriació enumerativa i que va especialitzant-se en la marcció del darrer element, el més remàtic, fins i tot quan es tracta d'una sèrie bimembre. El mecanisme, que es pot considerar una aplicació de la tendència 2 de Traugott (pas del nivell de representació del món exterior o interior al nivell de les relacions textuales), correspon també perfectament a la proposta de Hopper: es tracta, al capdavant, d'una estratègia discursiva repetida, rutinitzada, que acaba emergint al nivell d'estructuració gramatical i convencionalitzant-se com un dels usos fixats d'*encara* i d'algunes de les seves combinacions fraseològiques. D'altra banda, s'hi produeix el procés que Traugott anomena «emfasització de la informativitat» (*strengthening of informativeness*), pel qual unes implicacions conversacionals (per exemple, la inferència que el darrer membre d'una sèrie plurimembre, si no hi ha una suspensió entonacional, ha de tenir una alta pertinença informativa) tendeixen a convencionalitzar-se en la llengua i resulten codificades en diverses construccions gramaticals que inclouen l'*encara*. La perspectiva de Traugott i la de Hopper són en aquest cas plenament compatibles: la rutinització d'una estratègia de discurs engega un procés de gramaticalització.

Podem ara fer un altre pas en la utilització d'aquesta idea d'emfasització de la informativitat i considerar aquesta funció de l'*encara* com a partícula focalitzadora del grau d'informativitat, a la manera de *fins i tot*. La lingüística actual posa a la nostra disposició una noció teòrica, la d'operador escalar, que ens permet anar més enllà en l'explicació d'un valor que ens menarà al de la concessivitat.

5. L'OPERADOR ESCALAR D'INFORMATIVITAT

Paul Kay, entre altres, utilitza aquest terme a partir de la teorització d'Osvald Ducrot sobre l'escalaritat.¹⁶ Per a Kay (1990) –que aplica la noció d'operador escalar a l'estudi d'*even* en anglès–, un model escalar consisteix en un conjunt de proposicions interrelacionades, generalment compartides com a marc pels interlocutors. D'una manera simplificada, podem dir que aquest conjunt conforma un sistema comparatiu de valors graduals, que pot representar-se per mitjà d'un diagrama de coordenades cartesianes i que fixa determinades implicacions o entranyaments entre els valors de veritat de les proposicions. Així, l'operador escalar *even* relaciona diverses proposicions dins un mateix model, de manera que el terme focalitzat per aquesta partícula correspon a la proposició amb el grau màxim d'informativitat entre les presents, i fa que aquesta proposició n'impliqui automàticament unes altres del mateix model.¹⁷

Doncs bé: alguns usos d'*encara* o dels seus composts esdevenen operadors escalars amb un valor semblant al de *fins i tot* o *ni tan sols*, equivalents en català d'*even* i de la seva negació *not even*. Aquest valor, tot i que és restringit en la llengua actual, es

(16) Gran part de la investigació lingüística de Ducrot durant les dues darreres dècades es relaciona amb la teoria de l'argumentació i amb la noció d'escalaritat. Es tracta, al capdavant, d'una recerca sobre determinats mecanismes pragmàtics que s'inscriuen en les mateixes estructures de la llengua, en una àrea equidistant entre la pragmàtica discursiva i la semàntica estricta. No és estrany, doncs, que la lingüística cognitiva tingui punts de contacte amb aquest treball que tracta d'explicar la convencionalització en llengua de diversos mecanismes del discurs. Hem de dir, tanmateix, que Kay i els seus col·legues volen ampliar la perspectiva exclusivament argumentativa (teoria de l'argumentació) que limita l'enfocament de Ducrot i estendre-la així a tota classe de discursos. En realitat, des d'uns altres àmbits es pensa que seria convenient substituir, en aquests estudis, el terme «argumentació» pel terme «orientació», molt més ampli i polivalent (D. Mainigneau: comunicació personal).

(17) Provarem d'exemplificar-ho amb un equivalent català d'*even*, *fins i tot*, i de la seva negació, *ni tan sols*, expressions que activen en aquesta llengua determinades implicacions convencionals, més enllà de llurs condicions veritatives i de les implicacions conversacionals directament derivades del context:

- (i) Joan pot permetre's el luxe de viatjar a Londres i fins i tot a Nova York
- (ii) Joan pot permetre's el luxe d'anar a Londres i a Nova York
- (iii) No pot aprovar la geografia, ni tan sols la filosofia

Fixem-nos que les condicions veritatives estrictes de (i) i

(ii) són idèntiques, independentment de l'aparició de *fins i tot* o de la mera conjunció copulativa, però les implicacions convencionals aportades per cada tipus de nexa són diferents: *fins i tot*, a l'igual que *ni tan sols* en el cas de (iii), engega la instrucció de lectura corresponent a un grau més alt d'informativitat. Així, per tant, s'implica que la proposició (iv) és més informativa que (v) i implica automàticament aquesta darrera.

(iv) Joan pot permetre's el luxe d'anar a Nova York

(v) Joan pot permetre's el luxe d'anar a Londres

És clar que aquesta inferència es pot derivar simplement del rerefons de coneixements enciclopèdics que conformen el context discursiu, amb independència de l'operador escalar, sempre que acceptem que la distància és el principal paràmetre per calcular el grau de luxe que comporta un viatge. Però el cas és que la mera aparició de l'operador escalar *fins i tot* automatitza ja aquesta inferència per a tot parlant competent en català. L'exemple (iii) palesa més a la clara el valor d'aquesta implicació convencionalitzada, ja que el context no permet inferir quin pugui ser el grau de dificultat d'una assignatura concreta en unes circumstàncies determinades.

(18) Per a Fillmore, Kay & O'Connor (1988), que estudien la construcció gramatical anglesa *let alone*, aproximadament equivalent al nostre *menys encara*, aquesta construcció palesa un cert conflicte entre el principi d'informativitat i el de pertinència: així, el terme introduït pel *let alone* és menys informatiu (precisament perquè és més esperable que l'altre terme, que pot ser introduït per un *even*), però la seva enun-

pot constatar en els enunciats de (17) i, més clarament, en els exemples del *Tirant* reproduïts a (16) o en els de (18), en els quals *encara* és fàcilment substituïble per *fins i tot* o *ni tan sols*:

(18) a. Car la tua bellea te fa merèixer encara desamant (TIR: 615)

b. com tenim forniment en la ciutat per a tres mesos, i encara per a quatre, si mester era (TIR: 1063)

Un valor semblant troben en altres contextos on l'*encara* s'insereix en estructures fraseològiques fortament gramaticalitzades. Concretament, aquest valor apareix en les construccions comparatives que hem vist suara del tipus *tant X com encara Y* i en les adversatives *no {sols/solament} X {mas/ans/però} encara Y*, que sovintegen als textos catalans clàssics (16d i 16e) i en les quals *encara* –o millor, la construcció fraseològica *{mas/ans/però} encara*– es comporta com un terme de polaritat negativa que depèn de l'activador negatiu *no*. El mateix valor, finalment, es retroba en l'estructura *i encara*, o bé (i) *encara no* o *ni encara* (16a, 16b i 16c), com podem comprovar, així mateix, en els exemples següents, on es realitza la commutació amb l'operador escalar *ni tan sols*:

(19) a. Només la mort és perfecta –i encara no sempre (CPI: 28)

b. Només la mort és perfecta –i ni tan sols sempre

(20) a. Potser només la casa petita, i encara

b. Potser només la casa petita, i potser ni tan sols això

(21) a. Ha passat un mes encara no de la seva incorporació, i ja ens coneix com el que més

b. No ha passat ni tan sols un mes de la seva incorporació, i ja ens coneix com el que més

En canvi, les locucions *més encara* i *menys encara* constitueixen operadors escalars amb valor invers: assenyalen un terme que correspon a un grau inferior de l'escala d'informativitat (22), mentre que un altre terme del mateix enunciat pot anar marcat per l'operador de signe invers (*fins i tot*, *ni tan sols*), com veiem a (23):¹⁸

(22) a. Si no pot anar a Londres, menys encara a Nova York

b. Si pot aprovar la geografia, més encara la filosofia

(23) a. Si fins i tot pot anar a Nova York, més encara a Londres

b. Ni tan sols Ramon ha pogut aprovar aquest examen. Menys encara podem pensar que Jaume l'aprovarà

En altres casos, l'operador correspon a l'últim grau acceptable d'una escala, com a equivalent d'*almenys*, *com a mínim* o *si més no*, i apareix combinat amb una forma condicional (*encara si*):

- (24) a. Encara si hagués perdonat els seus enemics al darrer moment
 b. Si almenys hagués perdonat els seus enemics al darrer moment (però ni tan sols això ha fet)

Abans de comentar uns altres usos i estructures fraseològiques d'*encara*, convé advertir que el valor d'operador escalar està íntimament relacionat amb els valors de marcador de rematicitat analitzats en l'epígraf anterior i, segurament, deriva d'aquests usos. Partint d'aquesta idea, podem suggerir, per a *encara* i per a les unitats fraseològiques analitzades en aquest epígraf i en l'anterior, un itinerari gramaticalitzador del tipus següent:

- (25) valor tempo-aspectual (= 'encara', 'fins ara') > seqüencial metadiscursiu (= 'diré més', 'i també') > marcador de rematització del darrer terme d'una sèrie (= 'i finalment', amb caràcter marcat) > marcador d'oposició completadora (= 'cal afegir necessàriament', 'no seria complet sense') > operador escalar d'informativitat (= 'fins i tot', 'ni tan sols')

Establerta la hipòtesi d'aquest procés de gramaticalització, observem que s'acompleix l'itinerari des de funcions proposicionals o ideatives (concretament, tempo-aspectuals) a funcions textuales (en origen, de caire metadiscursiu). Podem dir, així mateix, que comprovem l'aplicació de la tendència 2 de Traugott, repetidament al·ludida. Un pas més enllà en aquesta evolució, el constitueixen les funcions de caràcter interpersonal o expressiu que delimiten una actitud subjectiva respecte a una ordenació de valors. D'aquesta manera, podem aplicar concatenadament la segona i la tercera de les tendències esmentades: una unitat d'organització textual que procedeix d'un significat representatiu esdevé marcador d'una actitud subjectiva.

Tot i que els límits entre la funció textual i la interpersonal no són sempre clars i distints, observem que l'operador escalar d'informativitat pot actuar amb independència de l'organització seqüencial del text i fins i tot ocupar posicions típicament temàtiques: al capdavant, la seva funció principal pot considerar-se expressiva, en el sentit que marca allò que, en l'actitud avaluativa del parlant, presenta una alta rellevància, ni que sigui com a tesi destinada a ser contradita per una antítesi que ocuparà una posició remàtica. Aquesta consideració ens permetrà explicar la funció temàtica d'*encara* i alguns dels seus compostos fraseològics en determinats contextos. Ens possibilitarà, així mateix, una justificació més clara del procés de gramaticalització de la concessiva *encara que*, que aporta una valoració convencionalitzada, independentment de la seva contribució a l'organització textual, i que, precisament, sembla mostrar preferència per la posició temàtica.

ciació en el marc del discurs és, malgrat això, altament pertinent i resulta, per tant, focalitzada. D'aquesta manera el *menys encara* (i també el *més encara*, però només en contextos on aparegui dins construccions que activen l'escalaritat, i no pas quan és un mer connector de seqüencialitat enumerativa) esdevé una expressió focalitzadora de la pertinència però no de la informativitat. De tota manera, obviarem aquestes matisacions en la resta de l'article, ja que els estudiosos de la gramaticalització, com ara en el cas de Traugott, no solen fer aquestes distincions.

(19) Aquests usos apareixen en un tipus de construcció sintàctica bastant fixada, que, en general, pot ser esquematitzada com segueix: [_{Tema} SX], [_O encara[...]], [però...].

(20) Convindria anotar ara una consideració passavolant que pot contribuir a l'explicació de la independització dels usos estudiats en aquest apartat de l'article respecte a la marcadó de rematicitat que hem vist en l'apartat anterior. Es tracta de la doble funció fòrica palesa en l'expressió *encara així*. Hem dit que l'*encara* concessiu (i l'*encara que*) té un caràcter catafòric quan funciona com a tematitzador, ja que fa preveure com a pas següent la presentació d'una antítesi amb funció remàtica que predominarà sobre la tesi introductòria; però no és menys cert que, d'alguna manera, intuïm que també remet a un enunciat anterior—explícit o bé implícit en el context discursiu—que presentava com a remàtica la tesi repescada ara temàticament, en un encadenament discursiu d'estructures temàtiques i remàtiques. El cas d'*encara així* és un exemple clar de referència a aquest enunciat anterior mitjançant l'element anafòric *així*. I és que, al capdavall, no resulta fàcil justificar els mecanismes de la concessivitat sense una consideració polifònica de l'enunciació.

(21) Per parlar amb més precisió, caldria matisar aquesta independència contextual d'*encara que*: de fet, hi ha alguns contextos (com ara quan regeix indicatiu, com a introductor d'un segon membre en contrast, després d'una pausa llarga i amb certes característiques entonacionals) on *encara que* sembla perdre el seu valor d'operador escalar d'informativitat i fins i tot esdevé pràcticament un connector adversatiu: *És molt bona dona, encara que contén certes històries...*

6. ENCARA QUE I LA GRAMATICALITZACIÓ DE LA CONCESSIVITAT

Convé començar comentant l'ús escalar i avaluatiu d'*encara* que apareix en oracions com les de (26):¹⁹

- (26) a. A la Lluïsa, encara li ho podríem dir; però al Jordi, no
 b. La Maria, encara; el seu marit, sí que no calla mai
 c. A Mallorca, encara hi aniria, però a Sicília, ni parlar-ne

Les construccions d'aquest tipus presenten diferències notables respecte a les construccions analitzades en l'epígraf anterior. Primer, perquè *encara* hi funciona com a marcadó de tematicitat (no de rematicitat) i assenyalava que l'element situat a la seva esquerra és el tema que es pren en consideració; segon, perquè sol introduir el primer terme, i no el segon, d'una relació opositiva i perquè, consegüentment, té un caràcter clarament catafòric; finalment, perquè assenyalava l'últim element acceptable d'una escala i serveix, per tant, per rebutjar-ne categòricament d'altres, més baixos en l'escala, que resulten totalment inacceptables. Aquest valor es pot justificar fàcilment a partir de la implicació contraexpectativa de durada no prevista, mitjançant una projecció metafòrica sobre plans més abstractes: *encara* assenyalava que un determinat element posseeix una propietat que, en principi, hom tendria a no atribuir-li:

- (27) $x \in P$ & normalment ($x \notin P$)

L'element s'identifica, així, amb l'últim terme acceptable d'una escala (el més informatiu en l'escala d'acceptabilitat restrictiva) i, doncs, evoca la noció de límit restrictiu i pot ser utilitzat per argumentar en favor de l'exclusió de qualsevol altre a partir d'aquest grau. El procés històric de gramaticalització d'aquest valor és, sens dubte, extraordinàriament complex, però no es pot negar que a la base trobem, entre altres factors, un mecanisme de projecció metafòrica que possibilita la relació cognitiva entre la contraexpectativa implicada pel significat tempo-aspectual originari i les funcions més abstractes i subjectives que estem ara considerant. En tot cas, el pas que hem fet de la marcadó de rematicitat a la d'escalaritat informativa, amb autonomia respecte a l'estructuració del text en parells tema/rema, és d'una gran productivitat: permet l'explicació de la funció expressiva de concessivitat que la unitat fraseològica *encara que* (i, en menor grau, altres expressions com ara *encara així*)²⁰ ha incorporat d'una manera plenament gramaticalitzada i amb independència del context.²¹

La locució concessiva es documenta, segons Coromines, des d'Eiximenis²² (que sol utilitzar, per expressar concessivitat, formes avui arcaiques com ara *jatsia que*), apareix repetidament al *Curial* i sovinteja al *Tirant*, on regeix generalment subjuntiu i té un valor típicament concessiu:

- (28) a. E tu seràs meu puys que a mi t'est donat, e ho series encara que a altre donat te fosses (CUR: I, 24)
 b. e deixau estar la Viuda, que encara que sia vassalla vostra, no hi té culpa en res (TIR: 689)

L'ús prototípic de la concessiva *encara que* mostra preferència pel subjuntiu (a diferència d'altres locucions concessives com ara *bé que*, per exemple), juntament amb altres construccions de subordinades temporals, causals i condicionals que, sobretot en la llengua antiga, tendeixen a operar amb el subjuntiu i a esdevenir temàtiques (Pérez Saldanya 1988). Així, la concessiva es presenta sovint com a tema (tesi prèvia contra la qual s'imposarà l'antítesi de la proposició principal) i la seva posició prototípica és la inicial, a l'inrevés que l'adversativa.²³

Sembla, d'aquesta manera, que la llengua moderna, un cop consolidada la gramaticalització d'*encara que* com a nexce concessiu, prefereix, com a opció prototípica l'anteposició de la clàusula que regeix (i quan no és així sol haver-hi una pausa forta precedint *encara que*), en correspondència amb la seva funció de marcador temàtic. Val a dir que no sols s'ha autonomitzat de la posició introductora d'un element terminal i de la funció rematitzadora que hem analitzat en els usos textuais de l'*encara*, sinó que, fins i tot, ha tendit a invertir aquesta posició i aquesta funció. La nostra hipòtesi és que aquest canvi és possible gràcies a la incidència d'una funció de l'*encara* i alguns dels seus composts fraseològics, en certs contextos, com a operador escalar d'informativitat. En aquest sentit, hem vist com alguns usos de l'*encara*, des de la llengua medieval, són equivalents als de *fins i tot* o *ni tan sols* i accepten còmodament la prova de la commutació.

No és difícil argumentar una estreta relació de la locució *encara que* amb l'operador escalar d'informativitat, sobre la base dels punts següents:

1) Si el mecanisme de la concessivitat comporta la presentació realçada d'una tesi donada (com a contingut pressuposat) que està destinada a ser rebutada per l'assertió d'una antítesi més forta, la mera aplicació del principi de cooperació ens fa inferir que aquella tesi serà presentada amb el grau més alt d'informativitat i de pertinència. O, dit d'una altra manera: com més rellevant sigui l'objecció presentada –dins de les coordenades de l'univers del discurs– més contundent serà la força argumentativa (i més alta la informativitat) de l'antítesi que s'imposa. Doncs bé, aquesta implicatura conversacional tendeix a convencionalitzar-se en els connectors concessius i, potser d'una manera molt particular, en l'*encara que*. Al capdavant, la funció de la construcció tematitzadora [*encara que* [_O... V_{SUBJUNTIU}...]] és la de presentar un món possible alternatiu, com en el cas de les pròtesis condicionals, però amb la implicació que l'element remàtic hi serà una antítesi dominant.²⁴

2) La funció predominantment tematitzadora d'*encara que* i (no pas sense relació amb aquesta funció) la seva preferència pel subjuntiu apropen el seu valor al de la

(22) Tanmateix, Klesper (1930: 413) citava un exemple d'*encara que* documentat a les darreries del XIII: *...cascun dels pot seguir per si, encara que los altres no sien ali presents (Obra dels alcajys e dels Judges por el Maestro Jacobo, Tit. 3, Lex 4)*. D'altra banda, Coromines dona la data de la primera meitat del segle XIII per a la documentació de l'espanyol *aunque*, amb funció idèntica.

(23) Sobre aquest tema, vegeu: Cuenca (1991a), (1991b) i (1992-93).

(24) Köning (1985: 270-271) puntualitza així la relació, diacrònica i sincrònica, entre les *irrelevance conditionals* (que són construïdes sovint amb *even if*) i les concessives: «There is sufficient semantic similarity between *irrelevance conditionals* and concessive sentences to make the assumption of a common origin and a later split a plausible one. (...) The only thing that has to change if an *irrelevance conditional* is to develop into a concessive construction is the relationship of the antecedent to the real world.»

(25) Yamaguchi (1989) estudia aquesta construcció híbrida de condicional i concessiva per al japonès, on el connector *temo* correspon als valor que l'anglès realitza en una gradació que oscil·la entre *even if*, més acostada a les condicionals pures amb pròtesis hipotètiques o contrafactuals, i *even though*, més a prop de les concessives factuais, o fins i tot la pròpia concessiva *although*. Tot i que la descripció de la concessiva factual pura en anglès no exigeix el recurs al concepte d'escalaritat, sinó que marca un simple contrast entre les expectatives generades per l'acompliment de la proposició concessiva i l'assertió de la principal, la construcció condicional-concessiva requereix l'operador escalar *even*, amb el resultat de marcar el grau extrem d'una condició que resulta anul·lada per l'assertió principal. Podríem dir que en català, on la locució *encara que* (a diferència d'altres concessives) palesa una certa preferència pel subjuntiu, el valor de la condicional-concessiva i el de la concessiva pura es neutralitzen en molts contextos. Al capdavall, una mera màxima cooperativa d'informativitat ens fa tendir a expressar en la concessiva la condició extrema que, cas d'acomplir-se, generaria una expectativa contrària a la que es presenta en la clàusula principal.

(26) El mateix s'esdevé amb l'espanyol *aunque* + Subjuntiu respecte a *aun* (sense accent i equivalent a 'incluso si'). D'altra banda, la locució concessiva *encara que* palesa formalment el seu caràcter conjuntiu, com en el cas d'*aunque*, amb l'increment de la conjunció *que*, tal com s'esdevé amb la locució *mentre que*, que incrementa la forma de *mentre* (generalment temporal) i s'especialitza en el valor concessiu.

(27) Els adverbis temporals que com *encara* indi-

condicional, concretament a l'anomenada per König (1985) «condicional d'irrellevància», tot configurant una mena de condicional-concessiva, a tall del que fan connectors d'altres llengües, com ara l'anglès *even if* o el japonès *temo* (Yamaguchi 1989).²⁵ Les proves de commutació són ben esclaridores, com es pot veure a (29) i (30):

- (29) a. Encara que plogui anirem al cinema
- b. Fins i tot si plou anirem al cinema
- (30) a. Encara que hagués encertat totes les preguntes no m'haurien donat la plaça
- b. Ni tan sols si hagués encertat totes les preguntes m'haurien donat la plaça

3) El comportament d'*encara que* respecte a la negació presenta una particularitat (si el comparem amb el d'altres connectors concessius, com són *tot i que*, *bé que* o, en una zona ja fronterera, *malgrat que*) que l'acosta al funcionament de *ni tan sols*: la combinació de la negació amb l'operador negatiu d'escalaritat informativa. En efecte, *encara que* accepta perfectament l'anteposició de la conjunció negativa *ni*, que opera, en realitat, sobre el significat de la proposició principal o membre remàtic, com veiem a (31), en contrast amb el comportament d'altres concessives que no accepten aquesta combinació:

- (31) a. Ni encara que hagués encertat totes les preguntes m'haurien donat la plaça
- b. Ni tan sols si hagués encertat totes les preguntes m'haurien donat la plaça

Sens dubte, aquestes consideracions donen suport a la hipòtesi que la locució concessiva catalana *encara que*²⁶ està íntimament relacionada amb el valor d'operador escalar d'informativitat, com en el cas d'altres usos d'*encara*. Culmina, així, una trajectòria de gramaticalització que associa una forma fraseològica plenament fixada en català amb una emfasització codificada de la informativitat. Aquest factor –comú amb altres usos de l'*encara*– contribueix a explicar el seu valor concessiu, que és tanmateix de caràcter més ampli i complex.²⁷

Fet i fet, la construcció concessiva comporta una estructura binària que escenifica subjectivament una confrontació on els papers dramàtics de bo i dolent (i la resolució del conflicte) han estat repartits pel parlant. L'expressió fraseològica *encara que* engega automàticament, amb independència del context, el funcionament d'aquesta construcció gramatical, amb les informacions corresponents de tipus pragmàtic, a més de les sintàctiques i semàntiques.²⁸ Totalment gramaticalitzada en la mesura que ofereix una forma fixa i que activa unes instruccions pragmàtiques independents del context

dins del marc de la corresponent construcció gramatical, pot explicar-se com a fossilització d'unes estratègies discursives que se serveixen del mot *encara* –sovintejades i rutinitzades pels parlants, i que continuen utilitzant-se avui– en una peça fraseològica que ja ha emergit al pla de la gramàtica del català com a nexa conjuntiu amb valor concessiu.

D'altra banda, la locució conserva, en les capacitats cognitives dels parlants, la connexió amb el sentit ideacional originari, de caràcter tempo-aspectual, que ha experimentat diverses extensions semàntiques de tipus metafòric (en sentit ampli) a partir de la implicació de contraexpectativa. Manté també una certa funció d'organitzador textual, tal com s'esdevé amb altres usos actuals i històrics d'*encara* i alguns dels seus compostos fraseològics, i contribueix a l'articulació d'una sintaxi oracional més travada que la de l'expressió paratàctica (Hopper & Traugott, 1993: cap. 7). Ara bé, la seva funció més destacable és la de marcar l'actitud del parlant envers unes expectatives i contraexpectatives de caràcter subjectiu dins el marc de la construcció concessiva.

7. ALTRES UNITATS FRASEOLÒGIQUES

L'apartat anterior s'ha centrat en l'estudi de l'*encara que* com a culminació d'un complex procés de gramaticalització que partia del significat tempo-aspectual per arribar a la locució concessiva i la seva aportació a la configuració expressiva o interaccional del discurs. Al llarg de tot el nostre treball hem examinat diversos usos d'*encara* i d'expressions fraseològiques que inclouen aquest mot. Ara voldríem presentar unes altres unitats fraseològiques, més o menys convencionalitzades com a idiomes, que palesen clarament funcions interpersonals i d'avaluació subjectiva i que no assoleixen el grau de gramaticalització de l'*encara que*. Començarem per un grup que coincideix a activar un valor restrictiu semblant al que posseeix l'*encara* tematitzador que ha estat analitzat més amunt.

Un cas típic d'aquest ús –comú també al francès– és l'expressió exclamativa *i encara!*, emprada com a postil·la, que modalitza el valor de l'enunciat anterior i que va sovint acompanyada d'una negació restrictiva. El seu sentit és equivalent a 'pel cap alt' o 'a tot estirar' ('i potser fins i tot ni això'), tot expressant una actitud d'escepticisme per part del parlant respecte a l'acompliment total de la categoria:

- (32) a. Il est un étudiant passable. Et encore!
b. Potser només la casa petita, i encara.

Al capdavant aquest sentit deriva d'una projecció metafòrica com la recollida a (27), d'acord amb la qual s'atorga una determinada propietat a un element quan la interpretació més normal seria la contrària, la interpretació negativa: ara bé, en aquest

quen continuïtat són un dels cinc tipus de fonts que König (1988) delimita en la formació de nexes conjuntius a partir d'un estudi dels nexes concessius en setanta llengües diferents. Els altres quatre tipus estan integrats per: i) elements que assenyalen emocions negatives com ara l'obstinació, el despit o el desdeny (*malgrat que, mal que em pese, a pesar que, a despit de*), ii) quantificadors universals (*tot i que, tot i amb tot, tot i amb això, amb tot, així i tot, malgrat tot*) o elements que assenyalen una quantificació lliure (*sigui com sigui*); iii) elements formats amb un connector condicional o temporal i una partícula emfàtica (*si bé, fins i tot si, fins i tot + gerundi*); iv) elements que emfasitzen la veritat de l'oració subordinada (*bé que, per bé que*, i, en general, *per + adjectiu/adverbi + que*). Totes aquestes fonts remetent a dominis cognitius que mantenen algun tipus de relació –de motivació– amb el domini notional de la concessivitat. Els nexes del primer grup fan referència al sentiment negatiu que provoca en un experimentador –molt sovint l'emissor– el fet que un determinat esdeveniment no produeixi l'efecte esperat. Els del segon grup, construïts amb un quantificador universal o amb una quantificació lliure, remetent a la manca d'eficiència de l'esdeveniment que hauria d'actuar com a causa i, concretament, assenyalen que qualsevol que pugui ser aquesta causa no produirà l'efecte esperat. Els del tercer grup, construïts amb una conjunció condicional, fan referència al valor condicional de les anomenades condicionals concessives (les oracions amb subjuntiu on la subordinada té un caràcter hipotètic). Els del quart grup, formats a partir d'adverbis o adjectius avaluatius, emfa-

cas és l'expectativa negativa la predominant, segurament per contaminació contextual.²⁹ De fet, aquest caràcter negatiu és el que apareix explícitament en l'expressió equivalent *encara no*, sense èmfasi entonacional, ben documentada en català amb el valor de 'amb prou feines' i que registra també variants de major extensió fraseològica com ara (33c):

- (33) a. Ha passat un mes *encara no* de la seva incorporació, i ja ens coneix com el que més
 b. E *encara no* pogué escapar que no donàs en mans d'espies del camp dels moros (TIR: 1050-51)
 c. Ell troba molt justificat tot el que fa però *encara no* som allà on anem que no li'n demanen comptes

sitzen el valor de veritat de l'oració subordinada per tal de remarcar-ne la manca d'eficiència.

(28) Estem emprant, al llarg d'aquestes pàgines, el terme «construcció gramatical» i altres de similars sense entrar en la definició del concepte, ja que el seu sentit intuïtiu és suficient per als propòsits del nostre treball. Els lector poden remetre's al article de V. Salvador, en aquest mateix número, per obtenir més informacions sobre el camp de treball de la gramàtica de construccions.

(29) En realitat, podríem defensar la hipòtesi que es tracta d'una mena d'el·lipsi (la suspensió entonacional ho confirmaria) de l'adverbi negatiu i que *i encara*, en aquests contextos, ha absorbit el valor de *no* per metonímia, tal com s'esdevé amb *pas* en francès o amb *cap* en català. Recentment (en la seva comunicació, «Mechanisms of linguistic change», presentada al Congrés de lingüística cognitiva celebrat a Lovaina l'estiu de 1993), Joan Bybee suggeria que els mecanismes estrictament metafòrics predominen en les primeres fases de la gramaticalització, mentre que la inferència pragmàtica i l'absorció de trets del context lingüístic adquireixen més importància en fases posteriors. Fidels a la nostra proposta d'operar amb un abast molt ampli del concepte de metafòrització, no insistirem ara en aquests matisos.

Es tracta, al capdavant, d'una funció de matisador que implica alguna mena de negació o de restricció. Un altre grup de construccions relacionades d'alguna manera amb aquest valor restrictiu és el que respon a l'estructura sintàctica:

- (34) (i) *encara* + marcador avaluativo-emotiu + (que...)

Aquest tipus de construcció està constituït per les locucions *encara gràcies*, *encara sort*, *encara bo*, *encara bé*. Una funció semblant desenvolupen altres construccions sense un marcador avaluativo-emotiu explícit: *encara com*, *encara com aquell*, *encara encara*, *encara rai* (i podríem afegir-hi l'*encara si* que hem vist a l'apartat 5). Aquestes locucions poden funcionar amb autonomia oracional a tall d'expressions interjectives, o bé regir una continuació sintagmàtica:

- (35) a. Va caure-li l'ampolla de les mans i *encara bo* que no se li va trencar
 b. Només ha pogut trobar dues entrades i *encara gràcies*, perquè eren totes venudes
 c. A: No anirem molt còmodes, però mira... tots hem pogut trobar lloc a l'autobús.
 B: *Encara sort!*
 d. Es vuyts i nous *encara encara*; però lo demés no treu romana (DCVB: entrada *encara*).

Pensem que la funció d'aquest grup d'expressions com a marcadors discursius es caracteritza pel fet que incideix clarament en una actitud emotiva que podríem qualificar com de conformació amb un mal menor (un equivalent espanyol ben típic és precisament *menos mal*). El valor pragmàtic associat, per tant, correspondria a l'acceptació d'una situació no òptima –fins i tot no desitjable– però que no ultrapassa els mínims exigibles, d'una manera semblant als exemples estudiats a l'apartat 6 en parlar de l'*encara* tematitzador. És per això que, com en aquells casos, fàcilment s'hi evo-

ca, o s'explicita, una continuació explicativa on apareixen com inadmissibles els graus que excedeixin aquest llindar:

- (36) A: No anirem molt còmodes, però mira... tots hem pogut trobar lloc a l'autobús
B: Encara com! Perquè, si no, no sóc jo qui s'hauria quedat a la carretera amb aquesta pluja

Fet i fet, algunes de les entrades lèxiques esmentades (*sort, bé, bo, gràcies*) conserven en bona part, dins la unitat fraseològica, el seu significat literal d'apreciació positiva, que va matisat per *encara*, mentre que en el cas de *encara com* aquest roman implícit. Sigui com sigui, la idea d'acceptació, o de resignació, suggereix la noció de límit: una mena d'adversativa que nega subjectivament la idoneïtat de la situació expressada.³⁰ Aquest sentit de valoració negativa és compartit per diversos usos interrogatius com a (37a) i per una expressió, relativament convencionalitzada en català i també en espanyol, que es forma amb un *encara* exclamatiu, sovint precedit de la conjunció copulativa i seguit d'un verb *dicendi*, com veiem a (37b) i (37c).

- (37) a. No et bastava prou que haguesses fet callar lo senyor Rei d'açò que em volia dir? *encara* em torbes Orfeu? No sé que jamai t'haja fet algun enuig (SOMNI: 90)
b. I *encara* diuen!
c. ¡Y aún dicen que el pescado es caro!

El valor interpersonal d'aquesta construcció és, òbviament, el sentit de disconformitat amb la valoració d'altri (= 'però no tenen raó per dir-ho', 'ho diuen, malgrat que no és just') i, en conseqüència, la reafirmació d'una apreciació del parlant que es considera compartida pel(s) seu(s) interlocutor(s), almenys en el cas que el verb *dicendi* no aparegui en segona persona. La diferència amb el valor de la família de construccions del tipus *encara com* està en el fet que aquest darrer remet a una mena d'autodeliberació del parlant.

8. CONCLUSIÓ

No cal dir que no pretenem fer un repertori exhaustiu de les diverses combinacions fraseològiques catalanes, més o menys fixades, que inclouen el mot *encara*. El nostre propòsit ha estat explorar aquest camp fraseològic des de la perspectiva prioritària dels estudis sobre la gramaticalització, i amb una atenció especial al desenvolupament del valor de concessivitat a partir del sentit tempo-aspectual de l'adverbi *encara* i amb consideració dels diversos factors que poden explicar el procés.

(30) L'expressió fraseològica constituïda pel *mira* interjectiu, amb suspensió entonacional, tal com apareix als exemples anteriors, té un valor semblant i es correspon amb un gest d'aronsament de muscles típic de l'actitud resignada amb un mal menor o inevitable.

Com s'ha insinuat manta vegada al llarg d'aquest treball, els processos de gramaticalització, tal com els explica avui la lingüística cognitiva, són d'una complexitat ben considerable i no procedeixen en seqüència estrictament lineal. Ans al contrari, hi ha persistències, polisèmies, fossilitzacions i mecanismes de renovació expressiva. Però la nostra hipòtesi s'ajusta a diverses propostes presentades i documentades sobre la tendència a la unidireccionalitat d'aquests processos. D'una banda, hem vist com hi ha una progressió subjectificadora, d'acord amb la triple tendència assenyalada per Traugott, que culmina en els valors d'expressió d'actituds. D'altra banda, d'acord amb la perspectiva de Hopper, hem presentat fenòmens que s'expliquen com a pas d'unes estratègies discursives rutinitzades a unes unitats fraseològiques que esdevenen plenament unitats gramaticals.

Un element bàsic en l'explicació d'aquests processos han estat els mecanismes de metaforització que permeten l'extensió del sentit ideacional bàsic (i de la implicació de contraexpectativa) fins a uns altres nivells més abstractes i subjectius. Sens dubte, aquest factor és rellevant per a l'explicació de la vinculació cognitiva que els parlants estableixen entre els diversos usos de l'*encara*. També ho és per a l'explicació del procés diacrònic que la llengua ha seguit, però en aquest aspecte la qüestió esdevé més complicada, ja que cal recórrer a unes evidències empíriques d'història de la llengua no sempre a l'abast. Hem indicat, tanmateix, alguns factors d'incidència ben plausible, juntament amb l'extensió metafòrica del significat: els usos metadiscursius organitzadors del discurs, l'emfasització de la informativitat, la independització de l'*encara que* respecte a l'ús rematitzador i la seva consolidació com a nexa concessiu plenament gramaticalitzat. Això, al costat de l'examen d'algunes combinacions fraseològiques poc gramaticalitzades però que han convencionalitzat determinades funcions pragmàtiques. El camp, tanmateix, és vast i encara poc explorat. Esperem que els enfocaments cognitivistes, que permeten relacionar estretament la diacronia i la sincronia, la gramàtica i l'anàlisi del discurs, o els fenòmens de contrast i contacte entre les llengües, facilitaran en el futur un estudi més aprofundit d'aquests problemes de la fraseologia catalana.

M. PÉREZ SALDANYA / V. SALVADOR
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOSQUE, I. (1980) *Sobre la negación*, Madrid, Cátedra.
- CUENCA, M. J. (1991a) *L'oració composta (II): La subordinació*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- (1991b) *Les oracions adversatives*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CUENCA, M. J. (1992-93) «Sobre l'evolució dels nexes conjuntius en català», *Llengua i Literatura* 5, pàgs. 171-213.
- DAHL, Ö. (1985) *Tense and Aspect Systems*, Oxford, Blackwell.
- ESPINAL, M. T. (1984) «Anàlisi interpretativa d'encara i ja», *Estudis gramaticals* 1, pàgs. 109-148.
- FILLMORE, C. J. (1988) «The mechanisms of Construction Grammar», *Berkeley Linguistics Society* 14, pàgs. 35-55.
- FILLMORE, C. J., P. KAY, & M. C. O'CONNOR (1988) «Regularity and idiomacity in grammatical constructions: the case of *let alone*», *Language* 64, pàgs. 501-538.
- FRAJZYNGIER, Z. (1991) «The *de dicto* domain in language», dins TRAUGOTT & HEINE (eds.), vol. 1, pàgs. 219-251.
- HEINE, B., C. ULRIKE & F. HÜNNEMEYER (1991) *Grammaticalization. A Conceptual Framework*, Chicago, The University of Chicago Press.
- HOPPER, P. J. (1987) «Emergent grammar», *Berkeley Linguistic Society, Papers of the Thirteenth Annual Meeting*, pàgs. 139-157.
- (1991) «On some principles of grammaticization», dins TRAUGOTT & HEINE (eds.), vol. 1, pàgs. 17-35.
- HOPPER, P. J. & E. C. TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- KAY, P. (1990) «Even», *Linguistics and Philosophy* 13, pàgs. 59-111.
- KLESPPER, O. (1930) «Beiträge zur Syntax der altkatalanische Konjunktionen», *Butlletí de Dialectologia Catalana* XVIII, pàgs. 321-421.
- KÖNIG, E. (1985) «On the development of concessive connectives», dins J. FISIC (ed.), *Historical semantics. Historical word-formation*, Amsterdam, Benjamins, pàgs. 263-282.
- (1988) «Concessive Connectives and Concessive Sentences: Cross-Linguistic Regularities and Pragmatic Principles», dins J. A. HAWKINS (ed.), *Explaining Language Universals*, Oxford, Blackwell, cap. 6.
- LAKOFF, G. (1987) *Women, Fire, and, Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago, University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. & M. JOHSON (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press.
- NEF, F. (1981) «Encore», *Langages* 64, pàgs. 93-107.
- PÉREZ SALDANYA, M. (1988) *Els sistemes modals d'indicatiu i de subjuntiu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- POTTIER, B. (1953) «Problemas relativos a “aún, aunque”», *Lingüística moderna y filología hispánica*, Madrid 1970, Gredos, pàgs. 186-193.
- SALVADOR, V. (en premsa) «Fraseologia del com», *Actes del Xè Col·loqui de l'AILLC*.
- SCHIFFRIN, D. (1992) «Anaphoric then: aspectual, textual and epistemic meaning», *Linguistics* 30, pàgs. 753-92.
- TRAUGOTT, E. C. (1980) «Meaning-change in the development of grammatical markers», *Language Science* 2, pàgs. 44-61.
- (1989) «On the rise of epistemic meanings in English: An exemple of subjectification in semantic change», *Language* 65, pàgs. 31-55.
- (1990) «From less to more situated in language: The unidirectionality of semantic change», dins S. ADAMSON *et alii* (eds.), *Papers from the Fifth International Conference on English Historical Linguistics*, Amsterdam, Benjamins, pàgs. 496-517.
- TRAUGOTT, E. C. & E. KÖNIG (1991) «The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited», dins TRAUGOTT & HEINE (eds.) vol. 1, pàgs. 189-218.
- TRAUGOTT, E. C. & B. HEINE (eds.) (1991) *Approaches to Grammaticalization*, Amsterdam, Benjamins, 2 vols.
- VALENZUELA MANZANARES, J. & J. HILFERTY (1992) «Algunos conceptos básicos de la gramática de construcciones», *Actes del VIII congrés de llenguatges naturals i llenguatges formals*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, pàgs. 625-632.
- VET, C. (1980) *Temps, aspects et adverbes de temps en français contemporain. Essai de sémantique formelle*, Genève, Librairie Droz.
- YAMAGUCHI, S. F. (1989) «Concessive conditionals in Japanese», *Berkeley Linguistic Society* 15, pàgs. 291-302.

REFERÈNCIES DEL CORPUS

- AGRA: Joan Veny, «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (Segle XIV), Tarragona, Publicacions de l'Excel·lentíssima Diputació Provincial, 1970.
- CPI: Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62, 1992.
- CUR: *Curial e Güelfa* (edició a cura de R. Aramon i Serra), Barcelona, Barcino, 1930.
- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- DOC: Joan Martí i Castell & Josep Moran, *Documents d'història de la llengua catalana. Dels orígens a Fabra*, Barcelona, Empúries, 1986.
- ND: Joan Fuster, *Notes d'un deficiós*, València, Almudín, 1980.
- SOMNI: B. Metge, *Lo Somni* (a cura de J. M. de Casacuberta), Barcelona, Barcino, 1925.
- TIR: *Tirant lo Blanc* (a cura de M. de Riquer), Barcelona, Ariel, 1979.

